

A doktori iskolákban megvédett névtani témájú disszertációk 2019-ben

**FEKETE NORBERT, „... a' névtelenség kárhoztatik főkép...”: A szerzői névhasználat és
a magyar kritika intézményesülése a klasszikus századfordulón**

Miskolci Egyetem, Irodalomtudományi Doktori Iskola Klasszikus Szövegtudomány
Program. Miskolc, 2018. 243 lap

Témavezető: GYAPAY LÁSZLÓ. Opponensek: HITES SÁNDOR, MILBACHER RÓBERT
Védés: 2019. május 17.

1. Problémafelvetés. A hazai nyilvános kritika meghonosodása és intézményesülése a 18. század utolsó harmadától az 1830-as évekig tartó folyamat eredménye. Ezt a hosszú időszakot számos vita kísérte, amely a kritika intézményének szerepét és célját érintette. Az 1810–1830 között kialakuló kritikai gyakorlat mellett összegző igényű elméleti írások sora jelent meg, amelyek célja a recenzióírás kérdéseinek tisztázása volt. Ezek közül a kritikusi névhasználat kérdésére hívja fel a figyelmet a Δ áj jelű szerző (PREPELICZAY SÁMUEL) egy 1823-as cikkében: a névtelenséget olyan kulcsfontosságú tényezőként érzékelt, amely – véleménye szerint – megoldást kínálhat a recenzióról szóló korabeli vitás kérdésekre, vagyis hogy kik bírálhatnak, mit mondhatnak és ezt milyen mediális környezetben, milyen néven tehetik meg.

A kritika az általam vizsgált korszakban vitatott műfaj volt, annak ellenére, hogy a korban az a deklarált konszenzus uralkodott, hogy a zsáner elsődleges feladata az írók és az olvasók tanítása. Emellett jelentősnek tekintették a recenzió ízlésnemesítő, archiváló, kanonizáló, a nemzet kulturális eredményeinek megismertetését szolgáló, illetve karrierépítő funkcióit is. A kritikai beszédmóddhoz kapcsolódó bíráló stílus azonban az értelmezők egy részéből visszataszítást váltott ki, ami a kritika népszerűtlenségéhez és elítéléséhez vezetett. Mindez arra sarkallta a kritikusokat, hogy kijelentéseiket különböző szerzői névhasználati gyakorlatok segítségével tegyék meg. A kritikusi névhasználat adta változatos lehetőségek kiszélesítették a korabeli recenzens számára adott szűk játékkeret. Ezt a jelenséget figyelembe véve arra helyeztem a hangsúlyt, hogy a szerzői névhasználat milyen mozgási lehetőségeket biztosított a recenzens számára, és ezeket a manővereket hogyan ítélték meg a korabeli értelmezők. Ezek alapján a névhasználatot a kritikusi beszédlehetőség kihasználásának eszközeként is lehet értelmezni, ugyanakkor a gyakorlat elemzése rálátást enged az irodalom és a kritika korabeli értékviszonyaira, státuszára, intézményesülésének vagy éppen intézménytelenedésének fokozataira, a irodalomvilágának hatalmi és érdekviszonyaira, valamint a recenzensek karrierépítési törekvéseire. Ezek alapján sejthető, hogy a szerzői névhasználat és a recenzió kapcsolatának megértése árnyalhatja a hazai irodalomkritikai gondolkodásról alkotott képünket, és új nézőpontból világíthat rá a bírálat intézményesülésének folyamatára.

2. Módszerek és források. A kritikusi névhasználat problémáját a klasszikus századforduló időszakában a hazai kutatás érzékelt, több esetben be is építette az észrevételeit

a vizsgálataiba, de a recenzens névválasztásának okait és céljait mindeddig még nem vették tüzetesebb vizsgálat alá. Az irodalomtudomány a szerzői névhasználatra leginkább vita-technikai eszközként tekintett a kor recenziós gyakorlatában. Elmondható, hogy a hazai kutatás inkább a szerzői névhasználat jelenségére fókuszált, és a kritikus név problémája csak érintőlegesen vetődött fel. A szerzői névhasználat és a kritikai folyóiratok kutatásának összekapcsolása külföldön komoly hagyományokkal rendelkezik. Mind a német, mind az angolszász szakirodalom (JOHN MULLAN, STEPHAN PABST) módosított a korábban döntően az attribúcióra, vagyis a cikkek szerzőinek azonosítására vagy az onomasztikai, vagyis a szerzői névadásra koncentráló kutatási módszereire. Metodológiájukat jelentősen ármálták azáltal, hogy vizsgálataikba bevonták a kritikus névhasználat szerepeinek, céljainak és funkcióinak elemzését. Disszertáciomban egyszerre vizsgáltam a kritikus névhasználat-hoz kapcsolódó normákat, megfontolásokat és gyakorlatokat, miközben figyelembe vettem a szerzői nevekhez a névtan és az attribúció eszközeit is.

Kutatásaim során egy olyan szövegcsoportot azonosítottam, melynek elemzésével érthetővé válik a kritikus névhasználat és az intézményesülő recenzió jelensége. A vizsgált forráscsoport heterogén formájú és műfajú szövegeket tartalmaz: egyrészt kritikai műfajokat (recenzió, antirecenzió, kritikai levél, esztétikai-kritikai epigramma), másrészt kritikaelméleti műveket (programcikk, tanulmányok), melyek legtöbbször nyomtatásban, folyóiratokban vagy apró nyomtatványokban jelent meg, de munkám során kéziratokat is feldolgoztam. A forrásaik kiválasztásakor nem törekedtem teljességre, és nem az vezetett, hogy egy-egy kritikai műfajt egészében feldolgozzak. Csak azokkal a textusokkal foglalkoztam, melyek valamilyen módon lényeges szerzői névhasználati és kritikaelméleti kérdéseket vetettek fel, illetve amelyekre a kortársak is reagáltak. Kutatásom alapvetően kritikátörténeti érdeklődésű, ezért nem vizsgáltam a korabeli szinten intézményesülő irodalomtudomány szövegeit. Több esetben az vezetett, hogy a korszak kritikáit újra áttekintsem a választott szempontoknak megfelelően.

3. A szerzői névhasználat fogalma. A zsenielméleten alapuló romantikus szerzőkonceptió (EDWARD YOUNG) felértékelte a szerzői névhasználat jelenségét. Fontossá vált, hogy a szerzők milyen névvel írják alá elkészült munkáikat. Ugyanezek a megfontolások vezették a korabeli kritikusokat is, akik számára kiemelten fontos kérdés volt, hogy milyen szerzői névhasználati gyakorlatot alakítanak ki, illetve melyeket tartják elfogadhatónak.

A kérdés tisztázásához meg kellett határoznom a szerzői névhasználat fogalmát, funkcióit és típusait. Céлом az volt, hogy a korabeli magyar viszonyokra érvényes fogalmi hálót hozzak létre. Ehhez figyelembe vettem a kritikus névhasználatát meghatározó körülményeket és normákat, így a retorikát, az egyházi és világi hatalmat, a korabeli nyilvánosság különböző fórumait, a mediális viszonyok problémáit, valamint az illőség, a hitelesség és az attribúció elvégezhetőségének normáit is. Ezeket figyelembe véve MICHEL FOUCAULT tanulmányai nyomán meghatároztam a szerzői névhasználat fogalmát: ezen olyan módszert értek, amikor a név olvasója a név értelmezésével elkülönít egymástól különböző szövegeket és diskurzusokat, továbbá kijelöli és értelmezi ezeknek a szövegeknek a befogadási módjait és az irodalomban való helyét.

Dolgozatomban ennek a fogalomnak három különböző típusát különítettem el: a diszkrét, a maszkos és a karrierépítő/státuszemelő szerzői névhasználatot. A diszkrét szerzői névhasználat esetében a kritikus nemesi vagy polgári nevét a képviselői beszédmód alkalmazása vagy a megbírált társadalmi státuszának védelme miatt rejtette el. A maszkos szerzői névhasználatnál sokkal kisebb volt a jelentősége a rejtőzködésnek, és a recenzens

célja elsődlegesen az volt, hogy finoman elkülönítse kritikáit az életmű többi részétől. A harmadik, karrierépítő/státuszemelő típusnál a kritikusok valamilyen irodalmi, gazdasági előny megszerzéséért vagy emancipatorikus célok megvalósítása érdekében használtak eltérő szerzői neveket.

4. Ki beszélhet? A kritikus beszédpozíció elfoglalásának problémái. A szerzői névhasználat egybekapcsolta a különböző ismeretelméleti megalapozással rendelkező kritikatípusokat: a testületi, a nézőpontokat ütköztető és a részrehajlatlannak nevezett kritikát. Az egymással is vitázó álláspontok különböző utakat kínáltak fel a recenzensi beszédpozíció elfoglalására és a nemzet előtti beszéd lehetőségének megragadására; a szerzői névhasználat eltérő módjai a testületi ítélet hitelét, a különböző nézőpontok modellezésének eszközt vagy az elfogultságoktól való megszabadulás módszerét jelentették. Az itt vizsgált, egymással vitázó elméletek intézményesülését szintén vizsgáltam.

Füredi Vidának a testületi recenzióhoz kapcsolódó optimista várakozása, vagyis hogy megoldja a kritikával kapcsolatos problémákat, alapvetően nem valósult meg a Magyar Tudományos Akadémia kritikai gyakorlatában, és a testületen belüli érdekcsoportok folyamatosan küzdöttek a pozíciók megszerzéséért. Erre a jelenségre mutattam rá az 1833-as és az 1835-ös akadémiai nagyjutalom odaitéléséhez kapcsolódó viták elemzésével. Arra jutottam, hogy az intézmény névvel vállalt belső bírálati gyakorlata mellett hangsúlyossá vált a díjosztást befolyásolni kívánó, a diszkrét szerzői névhasználatot alkalmazó, durva hangvétellel folytatott sajtóvita.

A nézőpontok alkalmazásának Kölcsey Ferenchez kötődő teóriája a korszakban az *Élet és Literatura* című folyóiratban intézményesült. A szerkesztők, Szemere Pál és Kölcsey igyekeztek egy-egy esztétikai vagy kritikai kérdést több szempontból közelítő, különböző nevekkel ellátott pozíciókból megvizsgálni, hogy ezáltal vegyék rá olvasóikat saját véleményük kialakítására. Ennél a gyakorlatnál a maszkos szerzői névhasználatot alkalmazták.

Végül Bajza József és az Aurora-kör részrehajlatlan kritikai gyakorlatát vizsgáltam, mely elsődlegesen a Kritikai Lapokhoz köthető. A Pyrker-pör (1831) esetében valóban a részrehajlatlan ítélet meghozatalára használta fel Toldy Ferenc a szerzői névhasználat lehetőségét. A későbbi polémiákban ugyanakkor a névhasználat – az eredeti szándéktól eltávolodva – kommunikációs és retorikai eszközként jelent meg, melynek célja az ellenfelek vitára ösztönzése és lejáratása volt. Dolgozatomban ezt a gyakorlatot az Aurora-pör (1834) példáján mutattam be.

5. Ki nem beszélhet? A recenzensi pozíció elfoglalásának korlátai. Ezt követően azt vizsgáltam, hogy a korabeli gondolkodók miként használták a szerzői névhasználatot azon recenzensi gyakorlatok kiválasztására, amelyeket ki akartak rekeszteni a beszédpozícióból. A testületi kritika híveként Füredi elítélte a névtelen, személyesítő és hatalmaskodó recenzensek tevékenységét. Megoldási javaslatként a testületi kritikát propagálta. A testületi kritika bírálói azonban sokkal nagyobb veszélyként érzékelték azt, ha a diskurzusra olyanok kapcsolódtak be, akiknek felhatalmazottsága megkérdőjelezhető volt (például nők vagy más nemzetiséghez tartozók).

6. Miről szól a kritika? Harmadik szempontként azt vizsgáltam, hogy a kritika tanító szerepének megvalósításában milyen funkciót töltött be a szerzői névhasználat. Vizsgálatom során a tanító kritika két fajtáját, a sarkantyúzó és a korbácsoló típust azonosítottam;

ezek eltérő módon vették igénybe a szerzői névhasználat eszközét. Míg a sarkantyúzó kritika képzéseszményre építő, szövegcentrikus elemzéseket végző gyakorlata a diszkrét szerzői névhasználat gyakorlatát alkalmazta, addig a korbácsoló bírálatok élesebb, a mű alkotóját középpontba helyező szemlélete kifejezetten megkívánta a recenziót védő, karrierépítő névhasználat alkalmazását.

7. Hol jelenhetett meg a kritika? Ezután azt vizsgáltam, hogy a recenzió névválasztása hozzájárult-e a szerző által szabályozható magánlevelezés keretein túllépő, a nyomtatott nyilvánosságban megjelenő kritikai műfajok elfogadhatóságának növeléséhez is. A korban gyakran megkérdőjelezett nyomtatott recenziók szerzői előszeretettel használtak különböző neveket abból a célból, hogy a kritikai diskurzust fenntartsák, illetve saját magukat is megvédjék a recenzió ellenzőivel szemben. Ennek jegyében Kis János, Prepeliczay Sámuel és Nemesapáti Kiss Sámuel mindeddig még nem elemzett vitájának középpontjába is a név került: vagyis mennyire befolyásolja a kritikai műfajok működését a recenzió nevének feltüntetése vagy elhallgatása.

8. Záró megjegyzések. A fentebbi kutatás folytatásaként érdemes nemcsak a kritikus, hanem az írói oldalt is megvizsgálni. A szerzők sok esetben a kritika új, ismeretlen és gyakran fenyegetésként értelmezett jelenségével szemben alakították ki szerzői névhasználati stratégiájukat, mely befolyásolta publikációs, imázs- és karrierépítési törekvéseik kibontakoztatását is. A szerzők a név feltüntetésével vagy elrejtésével, egyes szövegek szerzői életműhöz való rendelésével vagy az attól való eltávolítással gondoskodtak írói imázsuk építéséről és a kritikától való védelméről is. Ez lehetőséget kínál számomra, hogy a későbbiek során a kidolgozott tipológiát a szerzői megfontolások értelmezésére is felhasználjam. A szerzői névhasználati megfontolások és gyakorlatok recenzió és írói oldalról is új ismereteket és szempontokat emelnek be a klasszikus századforduló kritikai folyamatainak értelmezésébe.

FEKETE NORBERT

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5731-6530>

KATONA CSILLA, A fonotaktikai szerkezetet módosító hangváltozások az ómagyar korban*

Debreceni Egyetem, Magyar nyelv- és irodalomtudomány. Debrecen, 2019. 206 lap
Témavezető: TÓTH VALÉRIA. Opponensek: KOROMPAY KLÁRA, JUHÁSZ DEZSŐ
Védés: 2019. szeptember 19.

1. A szavak és nevek hangszerkezetét módosító hangtörténeti vizsgálatok korábban gyakran álltak a nyelvészeti kutatások középpontjában. Számos kiváló munka született e témakörben például a kétnyíltszótagos tendenciáról, a hangátvetés, a tövégi magánhangzók eltűnése vagy az inetimologikus magán- és mássalhangzók problematikájáról. Idővel

* Megjelenés: KATONA CSILLA, *Fonotaktikai szerkezetet módosító hangváltozások az ómagyar korban*. A Magyar Névtár Kiadványai 51. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2020. 201 lap.